

Олександр Сидорович

МІСЦЕ І РОЛЬ ПАЙОВИКА У СПОЖИВЧІЙ КООПЕРАЦІЇ УРСР У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1940-их – 80-их рр.

У статті здійснено спробу висвітлити місце і роль пайовика у споживчій кооперації УРСР у другій половині 1940-их – 80-их рр. Зокрема, на основі архівних джерел доведено сутю формальний статус пайовика як члена споживчих товариств у сфері управління та контролю за діяльністю кооперативів. Виявлено, що в досліджуваний період споживча кооперація як самоврядна система перебувала під цілковитим контролем партійно-державних органів влади.

Ключові слова: споживча кооперація, пайовик, держава.

Соціально-економічні негаразди на сучасному етапі розвитку Української держави примушують нас прискіпливіше придивитись до історичного досвіду економічної взаємодопомоги, що знайшов свій вияв у кооперативному русі. Однак традиції кооперативного руху і споживчої кооперації зокрема, що виникла і розвинулась у самобутній суспільний та господарський феномен ще в кінці XIX – на початку XX ст., зазнали значних змін у радянську добу. Тоталітарна імперія, де переважав примат державних інтересів, вплинула і на споживчу кооперацію та інститут пайовика. Тому завданням даної розвідки є спроба, спираючись на архівні документи, висвітлення ролі та соціально-економічного і правового становища пайовика в 1945-1991 рр. У добу Незалежності було опубліковано кілька колективних праць, присвячених історії кооперативного руху та споживчої кооперації України, однак заявлена проблематика висвітлена в них лише побіжно¹.

Примірний статут споживчого товариства надавав члену споживчої кооперації доволі широкі права і повноваження. Так, пайовик мав право брати участь із правом голосу в загальних і дільничних зборах і в обговоренні всіх питань діяльності споживчого товариства; обирати і бути обраним в органи правління і контролю; виступати в якості уповноважених пайовиків у випадку, якщо товариство управляється зборами уповноважених; бути представником (делегатом) на з'їздах (обласних, республіканських); входити до складу лавочної, столової та інших ревізійних комісій, утворених споживчим товариством; вносити на обговорення загальних зборів будь-які пропозиції, спрямовані на покращення діяльності товариства; вимагати скликання позачергових зборів; користуватися культурно-побутовими установами і вийти зі складу членів споживчого товариства у будь-який час за власним бажанням². Також пайовики мали право на отримання прибутку у вигляді виплати дивідендів на свої паї та першочергове придбання гостродефіцитних товарів.

Уцілому, згідно зі статутом, саме збори пайовиків чи їхніх уповноважених визначають напрямки розвитку кооперативу, розподіляють прибутки, а правління на чолі із головою та ревізійна комісія виступають в якості виконавчого і підзвітного саме зборам пайовиків органу³. Всі поточні питання діяльності споживчого товариства, у тому числі прийняття і звільнення працівників, що перебували не на виборних посадах, вирішував голова правління⁴.

© Сидорович Олександр Сергійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін ВП НУБіП України «Ніжинський агротехнічний інститут».

Однак на практиці прописані у статутах права не завжди реалізовувались. Яскраво підтверджують цю тезу протоколи зборів споживчих товариств. Варто відзначити, що плани проведення, терміни і порядок денний звітно-виборчих зборів усіх рівнів у системі споживчої кооперації суворо контролювалися по вертикальній ієрархії у системі Укоопспілки. Так, у своєму листі від 15 січня 1960 року правління Укоопспілки звернулося до керівництва всіх обласних і районних споживчих спілок, зазначивши, що звіти і вибори – це важлива масово-політична кампанія і її слід провести під знаком подальшого підйому і покращення всіх ланок роботи споживчої кооперації республіки. У III декаді січня 1960 року правління Укоопспілки відрядило відповідальних працівників апарату і об'єднань у всі облспоживспілки, де вони повинні були надавати практичну допомогу в підготовці і проведенні звітів і виборів і брати участь у роботі дільничних зборів пайовиків, а також уповноважених споживчих товариств⁵.

Не припинялася така практика і надалі. Так, у 1970 році голова правління Укоопспілки Ф. Колесник брав участь у роботі зборів уповноважених Яготинської райспоживспілки Київської області. Перший заступник голови правління В. Чаюн – у роботі зборів уповноважених Чорнобаєвської райспоживспілки на Черкащині. Заступник голови правління М. Бондаренко – у роботі дільничних зборів с. Калинівка Яворівського району на Львівщині. Член правління і начальник управління капітального будівництва Укоопспілки А. Матковський – у роботі зборів уповноважених Броварської райспоживспілки тощо⁶.

Проведення звітних зборів відбувалося за активної участі місцевих партійних і радянських організацій⁷. Зокрема, у 1974 році секретар Житомирського обкому КПУ брав участь у роботі зборів уповноважених Чуднівської райспоживспілки. Завідувач відділу торговельно-фінансових органів Київського обкому партії – в роботі Таращанської райспоживспілки, а інструктор цього ж обкому – в роботі зборів уповноважених Кагарлицької райспоживспілки⁸. Календарні плани проведення звітно-виборчих зборів зазвичай узгоджувались із місцевими партійними і радянськими органами влади. За участі партійних організацій переглядався персональний склад керівників сільСТ і райспоживспілок, а також вживались заходи по усуненню осіб, що не відповідали цим посадам⁹.

Згідно з аналізом роботи зборів сільСТ і райспоживспілок, видно, що пайовики доволі активно критикували недоліки в роботі споживчих товариств. Так, уповноважений Мамлинського сільСТ Новоселицького району Чернівецької області у своєму виступі поскаржився на відсутність таких товарів, як колісна мазь, фарба, свічі, віжки тощо. Уповноважені Козельщанської райспоживспілки Полтавської області критикували правління за завезення у сільмаги недоброякісних товарів. Директор школи с. Славіта Глинянського району на Львівщині Верещак у своєму виступі відзначав значні недоліки у роботі місцевого споживчого товариства і райспоживспілки. Гуртова база, за його словами, днями була закрита, і сільські споживчі товариства не мали можливості брати товари першої необхідності для селян під час весняно-польових робіт (коси, серпи, бабки, молотки тощо).

Багато пайовиків, що виступали на звітно-виборчих зборах, наводили факти примусового нав'язування неходових товарів при купівлі товарів першої необхідності. Зокрема, пайовик Кирило-Ганівського сільського споживчого товариства на Полтавщині Телюков скаржився: «Якщо хочеш взяти відро – бери обов'язково літрометр, не хочеш брати літрометр, не отримаєш відра». Нерідкими були скарги на обмірювання та обвішування пайовиків із боку торгових працівників сільмагів. Уповноважений Князь-Григорівського товариства Горностаївського району Херсонської області Черін вказував на погану роботу ревізійної комісії, в результаті чого були виявлені розтрати¹⁰.

Траплялися випадки, коли незадоволення пайовиків роботою кооперативу втілювалися у рішення загальних зборів, що йшли всупереч нав'язуваним згори настановам. У таких випадках місцеві партійні керівники докладали додаткових зусиль і «продавлювали» необхідні їм рішення. Яскраво ця тенденція була представлена у ході кампанії укрупнення споживчих товариств, що розпочалась у республіці у кінці 1940-их рр. Так, пайовики Жуклянського споживчого товариства на Чернігівщині на загальних

зборах відкинули ідею об'єднання із сусіднім сільСТ, через що знадобилася додаткова роз'яснювальна робота інструкторських працівників серед окремих мешканців села і винесення цього питання на ще одні позачергові збори¹¹.

У даному контексті слід відзначити, що процес укрупнення споживчих товариств, що тривав практично весь досліджуваний період (кількість споживчих товариств зменшувалась, натомість зростали їхні розміри) призводив до зниження ролі члена-пайовика, котрий віддалявся і просторово, і організаційно від керівництва кооперативного товариства. Саме таке збільшення розміру споживчого товариства призводило до зростання ролі інституту уповноважених пайовиків. Уповноважений споживчого товариства був представником пайовиків своєї дільниці у вищому органі управління товариства – зборів уповноважених споживчого товариства. Свою діяльність він здійснював на громадських засадах і повинен був слідкувати за виконанням на своїй дільниці наказів пайовиків, організовувати доведення до кооперативного активу найважливіших рішень органів управління свого кооперативу, вести списки всього дорослого і некооперованого населення, особисто приймати заяви на прийом у члени товариства, проводити самому і через кооперативний актив дільниці пропагандистську роботу по втягненню населення в члени кооперації, активно брати участь у організації і проведенні дільничних зборів тощо¹². Наступною ієрархічною сходинкою були уповноважені райспоживспілки, котрі на зборах уповноважених райспоживспілок представляли інтереси свого споживчого товариства.

Незважаючи на всю декоративність і штучність звітно-виборчої кампанії в системі споживчої кооперації, формально факти порушення кооперативної демократії ретельно фіксувались і розбирались на обласному і республіканському рівнях. Так, у звіті про звітно-виборчі заходи по системі Укоопспілки за 1953 рік було перераховано ряд порушень. В Єланецькому сільСТ Миколаївської області під час виборів правління і ревізійної комісії у голосуванні брала участь лише половина уповноважених від загальної кількості. В Рафаловському районі Волинської області звітно-виборчі збори уповноважених були проведені без попередньої організації зборів пайовиків на дільницях, де повинні бути обрані уповноважені пайовиків. У зв'язку із порушенням статуту були також відмінені й повторно проведені збори у Воеводському сільському споживчому товаристві Ворошиловградської області, Синюківському сільСТ Одещини тощо¹³.

Окремо, згідно з результатами діяльності звітно-виборчих зборів, оформлялись так звані накази пайовиків, що зазвичай приймалися спільним рішенням дільничних зборів чи зборів уповноважених. По-суті, це були вказівки членів товариства його правлінню щодо сфер покращення обслуговування. Ці накази повинні були символізувати увагу до потреб та інтересів селян-пайовиків. Однак досить часто ці накази дослівно збігались із тими завданнями, що перед кооперативною установою ставили вищі органи влади. Зокрема, постановою загальних зборів уповноважених пайовиків Безуглівського сільСТ на Чернігівщині правлінню були дані наступні накази: систематично виконувати плани роздрібного товарообігу, заготівель і закупівель, паєнакопичення і кооперування; не мати дебіторської заборгованості, твердо притримуватися правил культурної торгівлі та дотримуватись асортиментного мінімуму¹⁴.

На цьому ж наголошували у своїх доповідях члени правлінь кооперативних спілок, вказуючи, що пайовики, які є господарями своїх кооперативів, повинні зі свого боку надавати постійну допомогу правлінням споживчих товариств у виконанні плану товарообігу, заготівель і всіх галузей кооперативної діяльності в боротьбі за збереження кооперативної власності, перебоями в торгівлі тощо¹⁵. Тому практика розробки і оприлюднення наказів пайовиків аж ніяк не була виявом ініціативи знизу. Підтвердженням цього є постанови й листи органів управління споживчою кооперацією, в котрих інструктувалось кооперативне керівництво на місцях щодо роботи із пайовиками по виробленню і прийняттю «правильних» наказів. Так, постанова Центроспілки від 5 березня 1981 року «Про подальше удосконалення роботи з наказами членів споживчих товариств» акцентувала увагу на процедурі обговорення прийняття і затвердження наказів пайовиків зауважуючи, що облік узагальнення і попереднє вивчення наказів членів кооперативів здійснюється їхнім правлінням. Правління ж розробляє і вносить

на розгляд зборів уповноважених пропозиції про прийняття наказів до виконання і план заходів по їхньому виконанню¹⁶.

Звітно-виборча кампанія споживчої кооперації зазвичай отримувала висвітлення у місцевій пресі й проводилася під гаслами покращення культури торгівлі на селі, більш повного задоволення потреб колгоспів і колгоспників, зміцнення статутних засад кооперативної демократії, широкого розгортання критики і самокритики, направленої на усунення недоліків у роботі організацій споживчої кооперації, підвищення активності пайовиків і посилення їхнього контролю за діяльністю своїх кооперативів¹⁷.

Однією із форм активності пайовиків проголошувалась їхня участь у комісіях суспільно-масового контролю, які покликані були відігравати роль низового «неупередженого» контролю за діяльністю кооперативних установ. Кооперативні громадські комісії в системі Укоопспілки були двох основних рівнів: контрольно-ревізійні – повинні були забезпечувати громадський контроль над діяльністю споживчого товариства в цілому і комісії кооперативного контролю, котрі контролювали діяльність окремих установ. Останні поділялись на три види: комісії кооперативного контролю за роботою підприємств торгівлі, комісії кооперативного контролю за роботою підприємств громадського харчування та комісії кооперативного контролю за діяльністю виробничих підприємств¹⁸.

Формально до роботи в цих комісіях була залучена велика кількість рядових пайовиків. Так, протягом квітня-травня 1962 року, в період виборів органів правління і контролю, в республіці було обрано 64135 комісій суспільно-масового контролю із кількістю членів 226982 особи. В комісії кооперативного контролю, культурно-побутові і комісії сприяння вибрано кращих пайовиків-активістів – 197097 осіб¹⁹.

Офіційно мета діяльності цих комісій вбачалась у тому, щоб краще використовувати ініціативу і активність пайовиків задля усунення недоліків та покращення всієї діяльності споживчої кооперації²⁰. Так, комісії кооперативного контролю за діяльністю торговельних підприємств повинні були створюватися при всіх стаціонарних установах торгівлі із метою втягнення пайовиків у боротьбу із зловживаннями і для постійного контролю за дотриманням правил радянської торгівлі. Комісії кооперативного контролю за діяльністю підприємств громадського харчування (інша назва – столові комісії) – із метою організації громадського контролю пайовиків за роботою їдалень, ресторанів, чайних і буфетів системи споживчої кооперації, дотримання цими установами встановлених правил, якості продукції, правильності цін і санітарного стану²¹.

Однак насправді ці багаточисельні громадські утворення слугували демонстрацією суто формальної широкої участі пайовиків у справах кооперації. Адже активність пайовиків і господарська самостійність споживчих товариств в умовах командно-адміністративної економіки були практично неможливими. Велика кількість членів кооперативних комісій, що працювали на громадських засадах, не була проявом низової ініціативи селян-пайовиків, а стала результатом «заходів виховного характеру, спрямованого на збільшення кількості активу та формування у людей потреби у громадській роботі»²².

Велика кількість розпоряджень, інструкцій і директив, що надходили до установ споживчої кооперації із різних органів влади, унеможлилювала реалізацію так званої «кооперативної демократії». Голова правління Вінницької облспоживспілки І. Ладаняк на зборах ради Укоопспілки у 1977 році зазначав із цього приводу: «Потік паперів, різних вказівок і нарад не тільки не зменшується, а навпаки – збільшується. За період, що пройшов за цей час облспоживспілка одержала понад тисячу постанов і розпоряджень Центроспілки, Укоопспілки і обласних організацій та більше двох тисяч листів службової кореспонденції від них»²³. Фактично не існувало певного взаємозв'язку і домовленості між різними відомствами і управліннями щодо контролю за споживчою кооперацією. Той же І. Ладаняк зазначав, що іноді по одному і тому ж питанню приїжджали «бригади перевіряючих» від різних державних і партійних установ.

Уцілому партійні керівники місцевого і республіканського рівнів досить безцеремонно втручалися у справи формально самоврядної кооперації. У перші повоєнні роки мали місце випадки зняття із займаних посад волонтаристським шляхом директорів кооперативних підприємств і голів правлінь сільСТ та райспоживспілок партійними

органами влади без схвалення зборів пайовиків. Втручання партійних органів влади у діяльність кооперації визнавалось і відкрито підтримувалось керівництвом кооперативної системи. Так, голова правління Центроспілки І. Хохлов заявляв: «Основним фактором успішного проведення річних зборів для звіту про діло ведення та для вибору органів кооперативу є місцеві партійні організації й місцева влада. Вони готують збори. Вони зобов'язані – партія і місцева влада, проконтролювати, щоб ухвалення річного звіту і вибори керівних органів кооперативу відбулися на високому ідейно-політичному рівні»²⁴.

Однак згодом суттєві порушення кооперативної демократії змушені були визнати навіть керівники споживчої кооперації УРСР та СРСР. III Всесоюзний та IV Український з'їзди споживчої кооперації констатували порушення статутів споживчої кооперації на всіх рівнях, у всіх ланках системи. Говорилося про зміни голів правління споживчих товариств і райспоживспілок за вказівкою компартійних органів, про недооцінку і навіть ігнорування окремими керівниками кооперативних організацій та партійними і радянськими органами на місцях громадського характеру споживчої кооперації²⁵.

За наслідками цих дій президія Центроспілки ухвалила постанови «Про проведення звітів і виборів правління і ревізійних комісій сільських споживчих товариств і районних споживспілок» від 21 березня 1947 року та «Про спотворення порядку встановлення і стягнення пайових внесків і масові побори грошових засобів із населення у споживчій кооперації» від 27 травня 1947 року²⁶. В цих документах засуджувалась практика примусового збирання пайових внесків через накидання на ціну товару, порушення порядку проведення зборів пайовиків і їхнє усунення від вирішення важливих питань; бездіяльність органів громадського контролю (ревізійних, лавочних і столових комісій), що призводило до зловживань і розкрадання кооперативної власності.

Варто відзначити, що подібні порушення мали місце в кооперативній системі, незважаючи на їхнє засудження із боку керівництва кооперації і надалі. Зокрема, у постанові правління Центроспілки від 30 листопада 1973 року «Про дотримання статутних положень у діяльності кооперативних організацій» від правління споживспілок і споживчих товариств вимагалось дотримуватись кооперативних статутів і засудити практику поборів із населення при продажу товарів підвищеного попиту під виглядом збирання пайових внесків як практику, що компрометує споживчу кооперацію²⁷. Так, у постанові правління Центроспілки від 24 березня 1977 року знову йдеться про заборону збору пайових внесків під виглядом накидання на ціну товару. Однак першопричина таких відхилень – це директивне планування паенакопичення і кооперування сільського населення – залишалась незмінною протягом усього досліджуваного періоду. Так, у 1981 році Центроспілка у своєму листі до всіх кооперативних спілок закликає активізувати роботу по кооперуванню населення і збору пайових внесків і довести рівень кооперування дорослого сільського населення до 85%. Знову наголос керівництво кооперації робило на посиленні оргмасової роботи серед сільського населення: проведення лекцій, читань, поширенні листівок та використанні засобів масової інформації для пропаганди досягнень споживчої кооперації²⁸.

Окремим пунктом у статуті кооперативу, що повинен сприяти залученню нових членів до кооперації, повинно було бути переважне право пайовиків на придбання товарів перед не пайовиками, що окремо включили до примірного статуту споживчих товариств²⁹. Однак ця норма в умовах переважного постачання товарів підвищеного попиту до міст, а не в сільську місцевість не відіграла роль стимулу до залучення пайовиків. Підсумком у цьому питанні можна вважати слова пайовика Танько із Полтавської області, котрий сказав наступне: «Ми не відчуваємо різниці між пайовиками і не пайовиками. У нас пайовики по-суті не користуються переважним правом придбання товарів. Всі найкращі товари йдуть під отоварювання»³⁰.

У досліджуваній період контроль із боку спілкових об'єднань та державних органів влади над діяльністю низових кооперативних організацій і установ був буденним явищем. Однак це само собою суперечило первинним засадам кооперації, адже ініціатива повинна була виходити «із низів», від самих членів-пайовиків. І жодне нав'язування так званої «кооперативної демократії» проблеми відсутності громадського контролю не вирішувало.

Однак партійні органи влади та керівництво споживчої кооперації через постанови і розпорядження продовжували «посилювати» і кооперативну демократію і активність пайовиків. Зокрема, у зверненні ЦК КПРС до VI з'їзду уповноважених споживчої кооперації СРСР зазначалось, що кооперативні організації зобов'язані суворо дотримуватись принципів демократії, постійно зміцнювати зв'язки із пайовиками, ширше залучати їх до керівництва і контролю за діяльністю організацій і установ споживчої кооперації³¹. У постанові правління Центроспілки від 12 серпня 1977 року «Про подальше удосконалення організаційно-масової роботи в установах споживчої кооперації» йшлося про обов'язок правлінь республіканських обласних районних спілок і товариств усунувати недоліки у керівництві організаційно-масовою роботою, робили наголос на зміцненні демократичних основ у діяльності споживчої кооперації. Інструктори споживспілок, згідно із цими настановами, повинні були ретельно готувати збори пайовиків, забезпечуючи їхню високу активність³².

Подібні заклики в офіційних документах лунали і надалі. 22 березня 1979 року Рада Центроспілки розглянула і ухвалила постанову «Про посилення організаційно-масової і виховної роботи в організаціях споживчої кооперації»³³. У постанові X з'їзду уповноважених споживчої кооперації СРСР по звітній доповіді правління Центроспілки від 14 листопада 1979 року та постанові ЦК КПРС та уряду СРСР від 15 листопада 1979 року «Про подальший розвиток і покращення діяльності споживчої кооперації» йшлося про те, що Центроспілці рекомендовано продовжити роботу по подальшому удосконаленню організаційної структури і особливо низової ланки споживчих товариств, підвищити рівень органів контролю, більше уваги приділяти дотриманню кооперативних статутів³⁴.

Цими питаннями в системі споживчої кооперації УРСР займалися відділи чи цілі управління організаційної та організаційно-масової роботи, створені у структурі як Укоопспілки, так і облспоживспілок. Згідно із типовим положенням, основними завданням такого управління (відділу) є організація роботи по кооперуванню населення, залучення членів-пайовиків і працівників споживчої кооперації до управління кооперативним господарством і контроль за його діяльністю, активізація уповноважених і груп уповноважених, а також органів суспільно-масового контролю, організація організаційно-масової роботи в системі споживчої кооперації республіки, краю, області тощо³⁵.

Усе це, на думку дослідників історії споживчої кооперації, призвело до її перетворення із об'єднання добровільних фізичних осіб і самостійних кооперативів у напівдержавну, напівкооперативну систему. Роль пайовиків зводилася до пасивного спостереження над діяльністю кооперативу та його керівних органів³⁶.

У подальшому подібне втручання у повноваження пайовиків продовжувалось, але прикривалось формальними процедурами, пов'язаними із дотриманням статутних засад кооперативів, згідно з якими всі кадрові перестановки ініціювали загальні збори пайовиків чи уповноважених кооперативного об'єднання³⁷.

Після приходу до влади в СРСР М. Горбачова і початку «перебудови» змінилися і підходи до місця і ролі кооперації. На чільне місце ставилось відродження первинних кооперативних засад, що тяжіли до низової ініціативи і підвищення ролі рядового члена-пайовика. Тому керівництво бере курс на «радикальну перебудову» внутрішньої структури, пропонуючи суттєво підвищити роль споживчого товариства як основної ланки кооперативної системи, забезпечити розвиток ініціативи та реального самоуправління пайовиків³⁸.

У ході втілення в життя цього напрямку було проведено часткове розукрупнення районних споживчих товариств і створення на їхній основі, як і раніше, сільських споживчих товариств. Це, на думку кооперативного керівництва, повинно було наблизити керівну ієрархію кооперативної системи до рядового пайовика. У постановою четвертих зборів Ради Укоопспілки від 24 квітня 1987 року «Про завдання споживчої кооперації по поглибленню перебудови і поліпшенню роботи із кадрами згідно із рішеннями січневого (1987 р.) пленуму ЦК КПРС і березневого (1987 р.) пленуму ЦК Компартії України» містився заклик ширше практикувати обрання голів райспоживспілок, райСТ, сільСТ на зборах уповноважених пайовиків таємним голосуванням із внесенням у списки двох і більше кандидатур, активніше використовувати демократичні засади при обранні й

призначенні керівників на відповідальні ділянки кооперативного господарства³⁹.

Уже через два роки саме керівництво Укоопспілки на XV з'їзді споживчої кооперації УРСР визнало, що кооперація перетворилася в одержавлену систему і практично втратила такі важливі засади, як самоуправління та господарська самостійність, згубну попередню практику по ліквідації багатьох споживчих товариств та райспоживспілок, що призвело до послаблення зв'язків із пайовиками та сільськими радами⁴⁰.

Таким чином, у досліджуваний період формально самоврядна організація, споживча кооперація, залишалась цілком залежною від державно-партійних органів влади. Рядовий пайовик, володіючи досить широкими статутними правами щодо керівництва кооперативними товариствами, у діючій системі був позбавлений реальних важелів впливу на управління і самостійності у прийнятті рішень.

1. Споживча кооперація України: від зародження до сьогодення [Текст]: монографія / [М. Аліман та ін. ; за заг. ред. С. Гелея]. – Л. : Вид-во Львів. комерц. акад., 2013. – 972 с.; Історія споживчої кооперації України: підручник [для студентів кооперативних вузів] / [Аліман М.В., Бабенко С.Г., Гелей С.Д. та ін.]. – Львів: Укоопспілка, інститут українознавства НАНУ, 1996. – 383 с.

2. Гликин Я.С. Правовое регулирование деятельности советской потребительской кооперации / Яков Семенович Гликин. – М.: Экономика, 1967. – С. 62.

3. Сборник действующих постановлений и распоряжений по работе потребительской кооперации / составители Я.С.Гликин, М.С.Фейгенберг. – М. 1948. – С.13,14.

4. Справочник председателя правления потребительского общества / Сост. Н.А. Лупей, С.М. Мальков, Б.Н. Хвостов. – М.: Экономика, 1983. – С. 28.

5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО), ф. 296, оп. 8, спр. 1648, арк. 20.

6. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 4269, арк. 60.

7. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 392, арк. 18.

8. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 4269, арк. 60.

9. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 393, арк. 28.

10. Там само, арк. 30-50.

11. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО), ф. 2569, оп. 1, спр. 301, арк. 224.

12. Справочник инструктора потребительской кооперации / Сост. В.В. Рыньков, В.Н. Зубрев. – М.: Экономика, 1982. – С. 96.

13. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 697, арк. 39.

14. Ніжинський відділ державного архіву Чернігівської області (далі – НВ ДАЧО), ф. 6334, оп. 2, спр. 21, арк. 73.

15. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 2405, арк. 33.

16. Справочник инструктора потребительской кооперации / Сост.; В.В. Рыньков, В.Н. Зубрев. – М.: Экономика, 1982. – С. 143.

17. НВ ДАЧО, ф. 6334, оп. 2, спр. 21, арк. 39.

18. Борсук С.С. Управление потребительским обществом / С.С. Борсук, С.К. Кисляк. – М.: -во «Экономика», 1972. – С. 35.

19. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 2037, арк. 1.

20. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 2202, арк. 148.

21. Сборник действующих постановлений и распоряжений по работе потребительской кооперации / составители Я.С.Гликин, М.С.Фейгенберг. – М. 1948. – С.27-29.

22. Справочник инструктора потребительской кооперации / Сост. В.В. Рыньков, В.Н. Зубрев. – М.: Экономика, 1982. – С.164.

23. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 4576, арк. 120.

24. Споживча кооперація України: від зародження до сьогодення [Текст]: монографія / [М. Аліман та ін. ; за заг. ред. С. Гелея]. – Л. : Вид-во Львів. комерц. акад., 2013. – С. 696.

25. Історія споживчої кооперації України: підручник [для студентів кооперативних

вузів] / [Аліман М.В., Бабенко С.Г., Гелей С.Д. та ін.]. – Львів: Укоопспілка, інститут українознавства НАНУ, 1996. – С. 286.

26. Сборник действующих постановлений и распоряжений по работе потребительской кооперации / составители Я.С.Гликин, М.С.Фейгенберг. – М. 1948. – С.67-69.

27. Справочник инструктора потребительской кооперации / Сост. В.В. Рыньков, В.Н. Зубрев. – М.: Экономика, 1982. – С.133.

28. Там само. – С. 58.

29. Справочник председателя правления потребительского общества / Сост. С.Г. Сиденко, Ш.В. Опельбаум, П.И. Вархин. – М.: Изд-во Центросоюза, 1963. – С. 76.

30. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 1367, арк. 13.

31. Справочник председателя правления потребительского общества / Сост. С.Г. Сиденко, Ш.В. Опельбаум, П.И. Вархин. – М.: Изд-во Центросоюза, 1963. – С. 6.

32. Справочник инструктора потребительской кооперации / Сост.; В.В. Рыньков, В.Н. Зубрев. – М.: Экономика, 1982. – С. 22, 56.

33. Справочник председателя правления потребительского общества / Сост. Н.А. Лупей, С.М. Мальков, Б.Н. Хвостов. – М.: Экономика, 1983. – С. 219.

34. Справочник инструктора потребительской кооперации / Сост.; В.В. Рыньков, В.Н. Зубрев. – М.: Экономика, 1982. – С. 9, 37.

35. Там само. – С. 26

36. Споживча кооперація України: від зародження до сьогодення [Текст]: монографія / [М. Аліман та ін. ; за заг. ред. С. Гелей]. – Л. : Вид-во Львів. комерц. акад., 2013. – С. 705.

37. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО), ф. 1, оп. 23, спр. 4871, арк. 112.

38. Історія споживчої кооперації України: підручник [для студентів кооперативних вузів] / [Аліман М.В., Бабенко С.Г., Гелей С.Д. та ін.]. – Львів: Укоопспілка, інститут українознавства НАНУ, 1996. – С. 341.

39. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 4269, арк. 25.

40. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 5085, арк. 2.

Сидорович А.С. Место и роль пайщика в потребительской кооперации УССР во второй половине 1940-х – 80-х годах.

В статье предпринята попытка осветить место и роль пайщика в потребительской кооперации УССР во второй половине 1940-х – 80-ых годах. В частности, на основе архивных источников доказан чисто формальный статус пайщика как члена потребительских обществ в сфере управления и контроля за деятельностью кооперативов. Выявлено, что в исследуемый период потребительская кооперация как самоуправляемая система находилась под полным контролем партийно-государственных органов власти.

Ключевые слова: потребительская кооперация, пайщик, государство.

Sydorovych O.S. Place and role of shareholder in the USSR consumer cooperatives in the second half of the 1940s - 80s years

The article is an attempt to highlight the place and role of shareholder in the USSR consumer cooperatives in the second half of the 1940s - 80s years. In particular, based on archival sources proved purely formal shareholder status as a member of Consumer Societies in the management and control of the activities of cooperatives. Found that in the period under consumer cooperatives as self-governing system was under complete control of the party and state authorities.

Keywords: consumer cooperatives, shareholder, the State.